

ААСПЫТ СЫЛЛАР АХТЫЫЛАРА

Ааспыт сыллар диэн өйдөбүл сүрдээх киэн, онно элбэх үчүгэй да, куһаҕан ыар да сыллар, киһи олоҕор буолан ааспыт түгэннэр элбэх буолааччылар. Ол сыллар биир саамай бэлиэ, киһи аймах олоҕор ыар өйдөбүлү хаалларбыт түгэннэринэн немецкэй фашизмтан төрөөбүт Ийэ дойдуну көмүскээбит сылларбыт буолаллар. Ол кэмнэри ахтыылартан миэхэ Хамаҕатта нэһилиэгин оччотооҕу комсомолецтара, билигин пенсионердар Васильев М.П. уонна Семенов С.П. ыппыт ахтыы суруктарыттан кылгатын сүрүн-сүрүн өттүн билигин ааҕааччыларга, сүннүүнэн эдэр ыччакка, билиһиннэриэхпин баҕарабын.

1939 с. Хамаҕатта нэһилиэгин түөрт кыра артыаллара холбоһон, бөдөҥсүйэн В.И. Ленин аатынан колхоз буолбуттара. Колхозтар бөдөҥсүйүүлэрэ ол саҕана кырдьык үлэни аттаран тэрийиигэ, дьон олоҕун тупсарыыга улахан туһалаах эбит этэ. Ленин колхоз сирэ-уота кэнгээн, үлэһит илиитэ элбээн, хотон, ыскылаат уонна олорор дьиэ тугуута түргэн тэтиминэн саҕаламмыта. Хонууга да, сүөһү иитиитигэр да, атын да үлэлэргэ дьон актыыбынастара үрдээбитэ, дьиссипилиинэ бэрээдэк тупсан, «бу миэнэ, бу эйиэнэ» дэспэккэ «Бу норуот баайа, уопсай барыбыг баайбыт, ону ханатыахха, харыстыахха» диэн бары биир сыанабылынан үлэлии-хамсыы сылдыбыттара.

Культурнай-сырдатар тэрилтэлэр (оскуолалар, медицинскэй фельдшерскэй пууннар) аһыллан, үөрэҕэ суохтары үөрэтэн, ыарыһахтары эмтээн социальнай олоххо эмиэ сэргэхсийи буолбута.

«Бу кэмгэ 1945 с. бэс ыйын 22 к. немецкэй-фашистскэй халабырдыттар биһиги Советскэй Союзпутугар сэриинэн саба түспүттэрэ. Дьэ мантан ыла турар-турбат барыта кытаанар суостуганнаах олоххо-дьаһахха киирбитинэн барбыта, — диэн С.П. Семенов бэйэтин ахтыытыгар саҕалыйар. — 18 сааһыттан ыла сэриигэ хабыллар саастаах эр дьон доруобай өттүлэрэ бары сэриигэ барбыттара. Онон колхозка 356 үлэһит илииттэн 236 киһи хаалбыта, кырдыаҕас оҕонньоттор, эмээхситтэр, дьахталлар уонна оскуолаҕа үөрэнэр кыргыттар, уолаттар эрэ үлэлээбиттэрэ.

Сэрии саҕалананытыгар нэһилиэк сэбиэтин председателинэн Рыкунов Алексей Михайлович, Ленин аатынан колхоз председателинэн бастаан Федоров Василий Макарович, онтон кини 1942 сыллаахха сэриигэ барбытын кэннэ Иван Николаевич Бурнашев сэрии бүтүөр диэри солбуйбута.

1940 сыл бүтүүтүгэр барыта 9198 гектар сирдээх, онтон туһалаах сирэ 5206 гектар, о.и. бааһыната 1213, оҕуруота 15 гектар, ходуһата 1844 гектар этэ. Бу саҕана «Кыһыл ыллык» уонна «Никольскэй», «Киров» колхозтар холбоһо иликтэр этэ. Колхоз үрдүнэн 1526 ынах сүөһү, о.и. 589 ынах, 1790 сылгы, о.и. 548 биэ баар этэ. Бу оччолорго оройуонна саамай улахан колхоз этэ. Онон ити хаалбыт оҕонньор-эмээхсин, оҕо-дьахтар сүннүүгэр ыар таһаҕас сүктэриллибитэ. Дьэ 1200-тэн тахса гаа сиргэ бурдук ыһан хомуйарга,

сылгылыын, ынахтыын 3 тыһ. тахса сүөһүгэ 4500- тэн тахса тонна спу оттоон кыстатыах диэтэххэ, онутаһынан ыраахАаллаах Үүнтгэ, Моой үрэбэр, Верхоянской перевозка тийэ сыл аайы 120-лии атынан 40 киһи таһаҕас таһыыта, кыһынын Нам орто оскуолатыгар, интернатыгар 700-800 кубометр уокка оттор маһы бэйэлэрэ кэрдэн, хастыы да атынан, оҕуһунан 20-чэ километр сиртэн тиэһии, тыһыынчанан тонна балбааҕы бааһынаҕа таһыы, сылга 30-40 тыһ. солк. түүлээҕи бултаан государствоҕа туттарыы — бу барыта билигин санаан көрдөххө сүрдээх даҕаны ыарахан үлэ эбит».

С.П. Семенов этэринэн ол саҕана колхозка биир да техника суох этэ, туох баар колхоз үлэтин барытын бэйэлэрэ аһааһабыт ат уонна оҕус көлөлөрүнэн уонна илии күүһүнэн толороллоро.

— Сулууспалаахтарга карточной система олохтоммута, онтон колхозтаахтарга кыра бурдук сыыһа, аванса уонна иэдьэгэй, суорат, кыра арыы сыыһа биэрэллэрэ. Аһылык олус кэмчи, онтон тан-нар танас чааһынан этэ да барыллыбат. Кэлин Америкаттан кэлбит бурдук куулун тэбээн ыстаан тиктэр буолбуппут.

Дьэ манньк кытаанах сылларга сэриигэ барбыт аҕаларын, убайдарын, чугас аймахтарын оннугар биирдии бэйэлэрэ иккилии киһи оннугар үлэлээбит, кыһын тонору, сайын тиритэри, сылайарыаччыктааһыны эттэринэн-хааннарынан билбит оччотооҕу Кириэс Кытылтан сүөһү иитиитигэр үлэлээбит ыанньыксыттартан Мокрощупова Матрена Прокопьевна, Жиркова Евдокия Константиновна, Винокурова Вера Еремеевна, Бугаева Мария Васильевна, Никонова Ольга Васильевна уонна Тихонова Варвара Алексеевна, ферма үүтүн асчыттарынан Еремеева Евдокия Назаровна, Гаврильева Анна Кузьминична үлэлээбиттэрэ. Кинилэр бэйэлэрэ биирдии ыанньыксыттар үүттэрин тутан, күннэтэ көрдөрүүлэрин огторон, илиинэн эриллэр сэппэрээтэргэ сүүрдэн, сүөгэйдээн, илиилэринэнытыйан арыылаан колхоз ыскылаатыгар илдьэн туттараллара. Ол сороҕо государством, сороҕо дохуокка үллэһиллэрэ.

Хонуу үлэтигэр от оттоонунугар, тиэһиитигэр, мае кэрдиитигэр, бааһынаҕа ноһуом таһыытыгар, бурдук ыһыытыгар уонна астааһыныгар, сиэмэ ыраастааһыныгар, куурдан, талан государствоҕа туттарыыга, араас сүүрүү-көтүү үлэтигэр аҕыйах ахсааннаах хаалбыт кырдыаҕас дьоннорбут Гоголев Никита Николаевич салалтатынан оччолорго 14-15 саастаах уолаттар, кыргыттар үлэлиирбит, — диэн Семен Петрович-II кэпсиир. Оччолорго кинини кытта бииргэ убайа Семен Петрович, Жирков Дмитрий Николаевич, Жиркова Варвара Петровна, Москвитина Анна Егоровна, Трапезникова Анна Петровна, Пестрякова Ксения Николаевна бааллара.

— Оттон кыһынын 1941-1942 сс. 480 тонна таһаҕаһы таспыппыт. Онно 60-90 көлөнөн 12-23-түү киһи буолан сылдыарбыт. Онно биһигини кырдыҕастарбыт эмиэ Гоголев Никита Николаевич, Быканов Афанасий Алексеевич, Прокопьев Афанасий уо.д.а. салайан илдьэ бараллара. Биһиги эдэрдэр эмиэ хаһыа да этибит. Билигин кинилэр бары кэриэтэ суохтар. Ыарахан үлэ-хамнас, ыарахан

олох кинилэри биһиги кэккэбиттэн эрдэ туораппыта, — диир Семен Петрович. Кини бу ыарахан сындалбаннаах, араас эриирдээх-мускуурдаах айаннарга уон сыл устата (1941-50 сс.) сылдыбыта. Ити сылларга кини хайдах сылдыбытын, төһөлөөх тонон-хатан, аччыктаан-муннанан хоту сир баайын көрдүүр-хостуур Верхоянской экспедициятыгар төһөлөөх апытананы тиэйэн тиэрдибитин туһунан кэпсээтэбинэ туспа кинигэ буолуох эбитэ буолуо.

Кини билигин 65 сааһыгар сылдыар. Хамафатта детсадыгар кочегардыыр, а.э. улэттэн илиитин араара илик киһи.

Ити курдук бу 1941-45 сс. эмиэ бу колхоз Арыы Тиит биригээдэтигэр «Барыта Кыайыы иһин», «Барыта фронтга» лозунг аннынан сүөһү иитиитигэр, хонуу үлэтигэр кыһыннарысайыннары оччотообу комсомолецтарыччаттар бэйэлэрин харыстаммакка уопсай дьыала иһин үлэлээбиттэрэ. Ол туһунан Үлэ Кыһыл Знамята уордьаннаах кырдыаҕас биригэдьиир, билигин пенсионер, ол да буоллар үлэттэн эмиэ илиитин араара илик, коммунист, оройуон биир бочуоттаах киһитэ Михаил Петрович Васильев кэпсээниттэн эмиэ быһа тардан билиһиннэрдэххэ:

— Биһиги, кырдык ол саҕана «бэйэбит туспут» диэн толкуйдаабат этибит. Бастатан туран өйбүт-санаабыт уопсай дьыалаҕа, колхоз былаанын толорууга, кыайыыны түргэтэтэн өстөөбү үлтү сынньарга «тугунан эмэ көмөлөстөрбүн ханнык» диэн эрэ өйүнэнсанаанан салайтарарбыт. Сэри саҕана партийнай-комсомольскай тэрилтэлэрбит секретардара сотору-сотору уларыһар этилэр. Нэһилиэк сэбиэтигэр уһуннук Сивцев Алексей

Гаврильевич үлэлээбитин, комсомольскай тэрилтэбэ бастаан Федоров Филипп Макарович, онтон Семенов Павел Петрович уонна Аргунов Гаврил үлэлээбиттэрин өйдүүбүн. Кинилэр сотору-сотору биригээдэбэ кэлэн бэсиэдэ онорон, мунньахтаан, фронт сонунун кэспээн бараллара. Фронтга анаан ичигэс танас, харчы хомуурун ытар туһунан үлэни ыталлара.

Манна эмиэ Кириэс Кытылга курдук, саас ыһыы бэлэмигэр, үлэтигэр, балбаах тиэиитигэр, сайын от үлэтигэр, күһүн бурдук хомууругар, астааһыныгар, кыһын сүөһү үлэтигэр уонна от-мас таэиитигэр наар үксүн 15-17 саастаах уолаттар уонна кыргыттар үлэлиирбит. Ону кырдыаҕас биригэдьиирдэрбит Москвитян Николай Михайлович (Чөппүлүөн), Иона Ядрихинская, Иона Атласов, Петр Корякин уо.д.а. салайан, үөрэтэн

үлэлэтэллэрэ. Сууккаба 12 чаас үлэлиирбит. Ити Семен Петрович этэрин курдук ас-танас кэмчи эта. Кэлин кырдык американский куулар баар буоланнар, онон танас тиктэр буолбуппут. Оо, дьэ, кырдык, аны ааспытын иһин, ыарахан да сыллар этилэр.

Ол сылларга Арыы Тииккэ биригээдэбэ уолаттартан: Баишев Гаврил Павлович (Саттай), Ядрихинской Иона Иванович (Өтөөһүн), Ядрихинской Игнатий Васильевич, Винокуров Иван Васильевич (Нуучча), Васильев Михаил Петрович, Аргунов Григорий Гаврильевич, Москвитин Петр Петрович, Дьяконов Иван Ильич (Буочча), кыргыттартан: Атласова Александра Ионовна, Назарова Парасковья Егоровна, Попова Мария Николаевна, Егорова Александра Григорьевна, Федорова Мария Васильевна, Ильина Евдокия Иннокентьевна олох улахан дьонтон хаалсыбакка кыһын-саас, сайын-күһүн тэнтгэ тэпсиһэн үлэлээбиттэрэ.

Ордук улахан эппиэттээх үлэ — күһүн бурдук хомуура. Бурдук хомууругар Арыы Тиит биригээдэтигэр МТС трактористара Винокуров Степан Васильевич, Назаров Анан Данилович, Семенов Николай Петрович, Семенов Дмитрий о.д.а. түүннэри-күнүстэри сменанан үлэлииллэрэ. Онтон астааһын буолара. Бурдук астааһыныгар молотилкаба күһүн сарсыарда 7 чаастан түүн 12 чааска диэри үлэлиирбит. Онно сорохпут заслонтан учурба тиэйэр, сорох молотилкаба учурба бырабар, сорох атынан соломо-мэкиилэ таһар, сорох ону кэбиһэр. Молотилканы трактор эрийэрэ. Онно МТС тракториһа Москвитин Константин Константинович (Күөттэкэ) үлэлиирэ. Молотилкаттан түспүт сиэмэни веялкаба ыраастаан баран госпоставкаба барааччытын МТС суоппардара Винокуров Петр Афанасьевич (Тайыат), Семенов Игнатий Николаевич (Куттуук) «ГАЗ» 1,5 тонналаах грузовой массынанан оройуонтга сиэмэ тутар пуунтга таһаллара. Онтон дохуокка барар сиэмэни колхоз ыскылаатыгар кыргыттар Егорова Александра уонна Попова Маша атынан тиэйэн киллэрэн туттараллара.

Ол сабана комсомольскай тэрилтэ көбүлээһининэн Кириэс Кытыл ыччаттарын биригээдэтин уонна Арыы Тиит ыччаттарын икки ардыларыгар социалистическай куоталаһыы көхтөөхтүк барар этэ. Кыайыылаахтар үлэ сезонунан хардары-таары буолаллара. Онно ким кыайбыт «дьарапалаантга» олорор, кыайтарбыт «обус» миинэр. Син кыһыылаах буолара. Маны таһынан комитет көбүлээһининэн сылайбыты аахсыбакка туран ыччаттар арааһынай самодеятельностарга кытталлара, өссө төһө эмэ үлтү сылайан кэлэн баран сайын үлэ кэннитгэн Кириэс Кытылга хас күн аайы кэриэтэ 2-3 чаас устата байыаннай үөрэххэ үөрэнэллэрэ. Онно ГТ О, ПВХО нуормаларын туттарарбыт, — диэн М.П. Васильев кэпсиир. Маны таһынан кыргыттар кубоох истээх үтүлүк, бэргэһэ тигэн, ичигэс танас хомуйан фронтта ытталлара.

Дьэ ити курдук 1941-45 сылларга Хамабатта нэһилиэгинээби Ленин аатынан колхоз колхозтаахтара, эдэр ыччаттара Ийэ дойдуну немецкэй фашизмтан көмүскээһинтгэ бэйэлэрин харыстаммакка, эмиэ атын сирдэр

үлэлээн иитиллээччилэрин курдук, өрөбүлү билбэккэ Улуу Кыайыны ситиһиигэ бэйэлэрин сэмэй кылааттарын киллэрбиттэрэ.

Ону партия уонна Советскай правительство үрдүктүк сыаналаабыттара. Нэһилиэк 142 киһитэ «1941-45 сс. Аҕа дойдуну көмүскүүр сэрии сылларыгар килбиэннээх үлэтин иһин» мэтээлинэн наҕараадаламмыттара. Ол эрэри оччотооҕу салалта ити кыһалҕалаах кэмнэ үлэлээбит, эрэйи-муну улахан дьону кытта тэннэ үллэстибит эдэркээн оҕолорун үлэлэрин сыаналаабатаҕа улахан хомолтолоох. Ол курдук наҕараадаламмыттар испииһэктэриттэн көрдөххө, барита 30-тан тахса саастаахтар, кырдыаҕастар эрэ ылбыттар. Бу нэһилиэктэн баара эрэ 4 оҕо ити мэтээлгэ тиксибит. Ол иһигэр бааллар бу ахтыыны суруйан бизэрит табаарыстар Васильев Михаил Петрович уонна Семенов Семен Петрович (өссө I дуу, II дуу биллибэт).

Ити кэмнэ үлэлээбит буолан баран мэтээлэ суох оччотооҕу ыччаттар билигин бары 60 саастарыттан тахсан, тыыннаах баар өттүлэрэ пенсияҕа баран олороллор. Үксүлэрэ билигин суохтар. Ол эрэри бүгүнтү биһиги дьоллоох олохпут иһин бэйэлэрин харыстаммакка чиэһинэйдик үлэлээбит дьоннорбут үлэлэрин түмүгэ эмиэ хайа эрэ өттүнэн бу Кыайы 45 сылын үбүлүөйүнэн сибээстээн сыаналаныан наада. Кинилэр хонук хонон турдах аайы аҕыйаан иһэллэр. Маннык дьоннор аҕыйах да буоллаллар син хас нэһилиэк, хас коллектив аайы бааллар. Балары чуолкайдаан, билигин эдэр ыччаты кытары тоҕоостоох бириэмэни уонна миэстэни булан көрсүһүүлэри тэрийэр, кинилэр кэс тылларын, олохторун уопутун истэр, санаа атастаһар наада буолуо этэ дии саныыбын.

«Ленин суола», 1990 с. ыам ыйын 26 к.